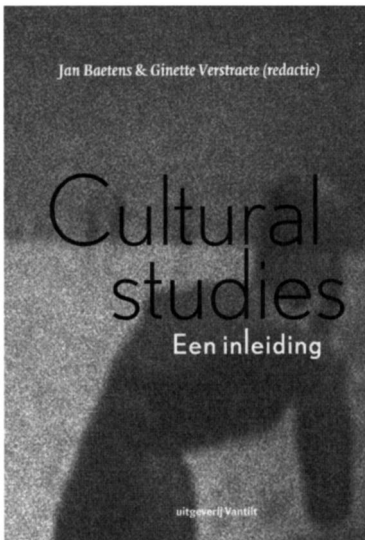

Is a thing of beauty a joy forever?

Beroering omtrent denken over cultuur

JAN BAETENS & GINETTE VERSTRAETE

Cultural Studies. Een inleiding
Jan Baetens & Ginette Verstraete
(red.)

Nijmegen (Vantilt) 2002
189 blz., € 22,-

In maart 2002 werd in *De Groene Amsterdammer*, een opinieblad dat nochtans controversen niet schuwt, een polemieek gevoerd die aan scherpte niet makkelijk zijn gelijke zal vinden. De strijd woedde tussen een literatuuronderzoeker, Solange Leibovici en een cultuurfilosoof, René Boomkens en de inzet was een vers-van-de-pers gerold boek met de tweetalige titel *Cultural Studies. Een inleiding*, geredigeerd door Jan Baetens en Ginette Verstraete. Het spits, van wat

bedoeld was als recensie maar snel evolueerde naar iets wat op scheldproza lijkt, werd afgebeten door Leibovici, die niet alleen het desbetreffende boek maar meteen het hele studieprogramma en het aan de basis daarvan liggende denken over cultuur en wetenschap met de grond gelijk maakte. Cultural Studies, de 'nepdiscipline' die 'reclameposters, videoclip en soaps tot onderwerp' van universitair onderzoek maakt, verschijnt in de tekst van Leibovici als de groteske creatie van het postmodernisme. Onder het mom van politieke correctheid wordt de cultuur van het Westen ter discussie gesteld of zelfs ongeldig verklaard – alle erkende of 'hoge' Europese cultuur is racistisch, misogyn en wordt gekenmerkt door homofobie – en vervangen door de studie van niet-elitaire cultuurproducten, de zogenaamde 'lage' cultuur. Zo wordt het culturele erfgoed dat al eeuwen aan universiteiten wordt bestudeerd en uiteraard ook gekoesterd, bedreigd. Op schaamteloze wijze zet deze zogenaamde progressieve en antikapitalistische 'nepdiscipline' volgens Leibovici bovendien haar huik naar de wind van het hedendaagse academische beleid, dat alleen nog geïnteresseerd is in studenten-aantallen en op die manier *hypes* als Cultural Studies huisvest op kosten van dunbevolkte maar degelijke traditionele studies in de Humane Wetenschappen. Het opiniestuk van Leibovici werd beantwoord door René Boomkens die, niet minder scherp, haar standpunten over de teloorgang van cultuur door het institutionaliseren van Cultural Studies sterk nuanceerde. Hij wees er bijvoorbeeld op dat

het lezen van Caesars *Gallische Oorlog*, zoals zij had gesuggereerd, heus niet zou worden vervangen door de lectuur van de stripverhalenreeks *Asterix de Galliër*. Wie binnen Cultural Studies inderdaad stripverhalen als onderzoeksobject heeft, schrijft Boomkens, analyseert dit fenomeen vanuit theoretisch verantwoorde vraagstellingen, in het bijzonder vanuit de vraag naar de impact ervan op de hedendaagse samenleving. Dat is de relevante manier met een dergelijk fenomeen om te gaan en zo wordt het binnen CS gedaan.

Ondanks het feit dat René Boomkens voor Cultural Studies in de bres springt, is het niet zonder ironie dat hij de studie van stripverhalen, traditioneel beschouwd als een populair en daarom, met ijzeren causaliteit, 'laag' cultuurproduct, verdedigt door te wijzen op de sociale impact ervan. Hij doet op die manier niet alleen onrecht aan de enorme genreverschillen die zich onder de noemer beeldverhaal bevinden – sommige zijn niet populair en hun globale sociale impact is dus erg beperkt – maar ook aan de hele breedte van onderzoeksstrategieën die kunnen worden gehanteerd. En, theoretische variëteit lijkt binnen Cultural Studies juist van groot belang, dat had ik toch begrepen uit het boek van Baetens en Verstraete. Wat inderdaad *niet* gebeurt met beeldverhalen binnen CS, is dat het onderzoek ervan samenvalt met de vraag naar *de* waarheid en op die manier het einde betekent van het hermeneutische tijdperk. Dat verklaart misschien de grote angst van Leibovici, waarin *de* gecodeerde boodschap van *de* Hoge Literatuur door professionals kon worden gebroken en doorgegeven aan een dankbaar nageslacht. Niet alleen cultureel, maar ook wetenschappelijk en epistemologisch relativisme – hoe problematisch de term ondertussen ook alweer is geworden – ligt mee aan de basis van de Cultural Studies.

Waarover gaat het nu in Cultural Studies? Wat doet de emoties zo hoog op slaan? Waarover *gaat* het boek *Cultural Studies. Een inleiding*? Want al wordt uit het debat tussen Leibovici en Boomkens wel een en ander duidelijk, over de inhoud van het boek willen de recensenten niet

veel kwijt. Laten we dus beginnen bij het begin. Het begrip 'inleiding' wordt volgens Van Dale gebruikt voor geschriften die lezers de beginselen van een vak willen bijbrengen. Het woord vak is van belang, want alle clichés over de dwang van de politieke correctheid – gender staat er altijd heerlijk centraal – en de teloorgang van goede cultuur(studie) binnen Humane Wetenschappen ten spijt, moet misschien toch worden opgemerkt dat Cultural Studies *een academisch studieprogramma* is en in veel gevallen zelfs een postgraduate opleiding. Dat wil zeggen, een bijkomende studie voor mensen die eerst een ander (lees: traditioneel) universitair diploma hebben behaald. Binnen deze taxonomische structuur zit dus alvast een rem op de teloorgang van onze cultuurstudie. Het boek bestaat uit elf bijdragen van verschillende Nederlandse en Vlaamse onderzoekers die bij verschillende Cultural Studies-programma's in Vlaanderen en Nederland betrokken zijn en die telkens vanuit hun specifieke vakkennis een voorbeeld geven van wat zij onder Cultural Studies verstaan. Het eindresultaat levert geen homogeen beeld op, maar dat was naar eigen zeggen van de redacteurs niet de bedoeling. Cultural Studies staat immers voor een pluralistisch academisch systeem waarin vanuit verschillende disciplines binnen de Humane Wetenschappen op verschillende manieren naar cultuur wordt gekeken.

Echter, er loopt uiteraard een rode draad door die 'verschillende manieren van kijken', want zonder enige samenhang zouden ongeveer alle vormen van cultuurstudie als Cultural Studies kunnen gelden. Die rode draad wordt vooral in de eerste twee hoofdstukken aangebracht door respectievelijk Ginette Verstraete en Jan Baetens. Tussen beide inleidende stukken over het hoe en wat van CS zijn een aantal overlappingsen, maar veruit het helderste is het historische en theoretische overzicht van Baetens. Lezers die niet in de cultuurwetenschappen of zelfs Humane Wetenschappen thuis zijn, zullen gauw ontmoedigd raken door het eclecticisme van Verstraete, die strijdvaardig maar een beetje diffuus, springend van *postcolonial theory* à la Spivak over de

wetenschapskritiek van Donna Haraway naar Derrida, Butler en de Frankfurter Schule probeert te vertellen dat CS een niet-traditioneel cultuurbegrip handhaaft dat ingaat tegen de opvattingen over canon en zogenaamde onveranderlijke waarden die op iedereen moeten worden overgebracht. Het besef over het contingente karakter van cultuur is vanuit verschillende sociaal-ideologische en theoretische posities gegroeid en dat maakt het kentheoretische overzicht inderdaad niet makkelijk. Maar een bewijs daarvan hoefde niet per se in het eerste hoofdstuk zelf geleverd te worden, te meer daar zoiets jammer genoeg koren op de molen van conservatieve critici als Leibovici is. De *aha-Erlebnis* komt wel bij de bijdrage van Jan Baetens, die uitlegt waar CS vandaan komt, welke vormen het in welke context heeft aangenomen, wat er vandaag zoal gebeurt en waar de pijnpunten en pluspunten liggen.

Het hele verhaal begon aan de Universiteit van Birmingham waar in 1963 binnen het kader van de volwassenenvorming en *Open University* het *Centre for Contemporary Cultural Studies* werd opgericht. De dragers van dit instituut braken het monopolie van cultuur als 'de beste boeken die de vorige generaties ons hebben nagelaten' open in de richting van een cultuurbegrip dat heel veel verschillende praktijken van verschillende bevolkingsgroepen omvatte. Cultuur werd beschouwd als een 'way of living' en dus niet alleen klassiekers uit de Hoge Literatuur moesten worden geanalyseerd, maar bijvoorbeeld ook fenomenen zoals musicals. De vraag naar de maatschappijvisie van dit soort entertainment én de vraag hoe en of het bijdraagt tot een veranderd werkelijkheidsbesef bij het publiek, was nu aan de orde. Vanuit die optiek werden natuurlijk ook de steeds meer omnipresente massamedia onder de loep genomen en werd duidelijk, tot grote verrassing van cultuurpessimisten in het kielzog van de Frankfurter Schule, dat in alle gevallen het publiek geen verlengstuk is van de door de verschillende media uitgezonden boodschap. Mensen zijn meer dan een amorfe massa, jawel, zelfs kijkers van soaps.

Omdat nu het begrip cultuur een veel bredere invulling kreeg dan voordien, was het logisch dat Cultural Studies *sui generis* een interdisciplinair programma werd, waarin niet één thema of één theorie als leidraad gold. Terwijl bijvoorbeeld CS in Groot-Brittannië stelde op een uitgesproken progressief engagement dat de (burgerlijke) machtmechanismen van de *High Culture* wilde aantonen, kende het in de Verenigde Staten een andere ontwikkeling. Men onderscheidde er volgens Baetens enerzijds traditioneel wel niet zo strikt tussen elitaire en populaire cultuurvormen als in Europa, maar anderzijds was men er afkerig van politiek engagement. De invoering van politiek geladen theorieën van een aantal Europese, vooral Franse, denkers in de multi-etnische gemeenschap van de VS leidde tot extreme vormen van identiteitsdenken. Terwijl de Amerikaanse Cultural Studies in tegenstelling tot de Britse traditie geen uitgesproken politieke agenda hadden, mondde het nieuwe denken paradoxaal genoeg wel uit in *identity politics* (identiteit is niet aangeboren maar wordt door en in een cultuur geconstrueerd) van waaruit elk cultuurobject aan een kritische representatie- en machtsanalyse werd onderworpen. De focus op de gevoeligheden van alle mogelijke subgroepen met betrekking tot cultuur, vestigde uiteindelijk de reputatie van de karikaturale *political correctness* waarmee Culturele Studies nu kampt en die alle geloofwaardigheid heeft verloren (p. 31). Baetens wijst er terecht op dat dit engagement in de Verenigde Staten vreemd genoeg gepaard gaat met een uitgesproken gebrek aan maatschappijkritiek, want de maatschappij in haar geheel wordt er binnen CS nooit ter discussie gesteld. In dezelfde historisch-geografische ruimte werd ook de achilleshiel van Cultural Studies het duidelijkst zichtbaar; de extreme vorm van disciplinaire versnippering waarin onderzoeksmethodes uit allerlei vakgebieden met elkaar werden gecombineerd tot uiteindelijk iedereen over alles en niemand over iets kon meepraten. Op dat punt moet Cultural Studies volgens Jan Baetens tot bezinning komen en moeten er, rekening houdend met de ethiek van het studieprogramma,

keuzes worden gemaakt voor een beter en overtuigender wetenschappelijk profiel (p. 36).

Het bewijs van overtuigende wetenschap gecombineerd met een zelfreflexieve theoretische component wordt door verschillende bijdragen uit het boek geleverd. Een voorbeeld daarvan is Anneke Smeliks analyse van de manier waarop met het menselijke lichaam wordt omgegaan in sciencefictionfilms. Met een beperkt maar duidelijk begrippenapparaat uit de retoriek, genderstudies en filosofie maakt Smelik een scherpe diagnose van de strijd tegen het lichaam die tot uitdrukking komt in cyborgs en in *virtual reality*. De cyborg (combinatie mens-computer zoals RoboCop en Eve 8) die Donna Haraway optimistisch zag als een mogelijkheid om het menselijke lichaam op een vernieuwende manier te zien, is volgens Smelik niets anders dan een bevestiging van de traditionele op het lichaam geprojecteerde gendergrenzen. De vrouwelijke en mannelijke ontwerpen zijn beide uitgesproken seksespecifiek en drukken slechts op een zeldzaam ogenblik een crisisgevoel over de hedendaagse genderverschuivingen uit. De *virtual reality*, waarin het lichaam als het ware wordt afgeworpen in een poging tot puur cerebrale beleving, zet de oude droom van de lichamelijke transcendentie verder. Het verdrongene komt echter op alle manieren terug, aldus Smelik, want de doorgang naar de *virtual reality* in films als *Johnny Mnemonic* en *The Lawnmower Man* gebeurt telkens via een tunnel en eindigt in het binnenste van de computer, de matrix, dat letterlijk de baarmoeder betekent. Op metaforische manier komt de gebondenheid aan het lichaam, traditioneel het vrouwenlichaam, in films over de bevrijding van het lichaam terug en drukt de onmogelijkheid uit de *wetware* volledig achter zich te kunnen laten.

Eenzelfde complexiteit brengt Liesbet van Zoonen aan het licht in haar sociaal-historisch gefundeerde antwoord op de vraag naar het geslacht van het internet. Enerzijds wordt vanuit feministische hoek beweerd dat, net als bij de ontwikkeling van de telefoon, vrouwen door het veelvuldige gebruik van internet de uitbreiding

van de toepasbaarheid ervan hebben bewerkt en naar hun specifieke wensen hebben geplooid. Iedereen die via het internet iets wil aanbieden, zal rekening houden met het feit dat een groot deel van de gebruikers vrouwen zijn. Maar tegenover deze vrij optimistische beweringen beklemtoont Van Zoonen dat 'noch de ontwerp- en ontwikkelingsfase van internet noch de teksten, representaties en communicatieve praktijken' (p. 89) erop wijzen dat deze nieuwe ruimte daadwerkelijk bestaande genderpatronen overstijgt. Bovendien benadrukt Van Zoonen iets wat vanaf Jan Baetens' inleiding door het boek heen duidelijk wordt, namelijk dat dit soort analyse in ieder geval de kant van de gebruiker mee moet doorlichten. Enkel een analyse van representaties op het internet lijkt te veronderstellen dat alle computergebruikers op dezelfde manier kijken en denken. Dus wie wil praten over het geslacht van het internet, moet ook een analyse van de internetgebruiker mee in het onderzoek schuiven om sociaal relevante uitspraken te kunnen doen. Karin Bijstervelds bijdrage over muzak (de onopvallende maar overal aanwezige achtergrondmuziek in liften, winkels en werkplaatsen) bevestigt dat Bijsterveld waarschuwt in haar overzicht van onderzoek, dat naar het fenomeen muzak gebeurde, voor een (simplistisch) technisch determinisme dat de techniek als manipulator van de mens beschouwt en muzak zonder meer een bedreiging vormt voor de autonoom denkende mens. Dit soort onproblematische vooronderstellingen bevestigt ironisch genoeg het motto van de muziekleveranciers zelf, die beweren dat alle mensen er naar luisteren en erdoor worden beïnvloed. Contextualistisch onderzoek naar de rol van techniek en wetenschap in het ontstaan van de massacultuur zijn belangrijk, schrijft Bijsterveld, net als de inbreng van de mensen op wie de massacultuur zich richt (p. 114).

Ook in de meer 'traditionele' takken binnen de Humane Wetenschappen zoals linguïstiek en letterkunde hebben CS hun toepassingsveld gevonden. In zijn artikel 'Met cultuur in de knoop' toont Jef Verschuere de raakpunten tussen de manier waarop in de taalkundige pragma-

तिक met taal wordt omgegaan en de manier waarop in CS over het contingente karakter van cultuur wordt geredeneerd. Vooral toegepast op de studie van interculturele communicatie wordt aangetoond hoe begrippen die als quasi-universeel worden beschouwd toch op verschillende manieren worden ingevuld door mensen met een verschillende achtergrond en hoe daar haast noodzakelijk misverstanden tussen de sprekers uit voortkomen. Verschuieren wijst met veel vuur vanuit het contextueel taalonderzoek elk essentialisme van de hand, maar lijkt anderzijds in zijn strenge scheiding tussen natuur en cultuur wel zo'n hardnekkig essentialisme te handhaven. Vooral vanuit genderstudies, waar vanuit verschillende hoeken op de culturele invulling van het begrip 'natuur' werd gewezen, oogt deze blinde vlek in zijn redenering wat vreemd. Lies Wesseling zet met haar bijdrage over de receptie van Annie M.G. Schmidt in de literaire kritiek en historiografie de lijn van sterke analyse en zinvol relativisme verder. Ze begint met een korte inleiding over de manier waarop in de moderne literatuur auteurschap en genialiteit, altijd geassocieerd met esthetische innovatie, als mannelijke waarden worden beschouwd. Hierdoor konden vrouwelijke cultuurproducenten (zoals Bourdieu het neutraal noemt) a priori al nooit echt goede dingen voortbrengen. Na deze inleiding toont het geval Annie M.G. Schmidt de historische implicaties van zo'n onderliggende gegenderde opvatting. Aan het gewaagde, experimentele literaire werk van haar tijdgenoten de Vijftigers kon Schmidts 'huishoudpoëzie' volgens critici en literatuurhistorici nooit tippen. Maar, zegt Wesseling, als je de criteria voor die verschillende classificaties nader bekijkt, is er geeneen dat op Schmidts werk niet van toepassing is en toch wordt zij niet in de canon, zelfs niet de meest recente en geëmancipeerde, opgenomen.

Cultural Studies. Een inleiding bevat naast een heel deel sterke teksten ook wel een aantal dissonanten. Nu maken Verstraete en Baetens in hun desbetreffende inleidende stukken weliswaar duidelijk dat dit geen homogeen boek is en dat harmonie niet in de geest van Cultural Studies is.

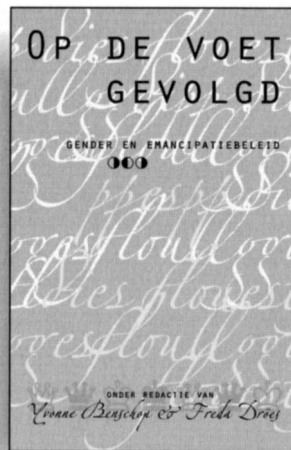
Maar er is wel een verschil tussen goede en slechte wetenschap en dat verschil valt niet samen met de vraag naar theoretisch pluralisme en kan niet uitgewist worden met progressieve uitspraken over cultuur. De bijdrage van Maaïke Meijer over de rol en betekenis van pratende poppen in een aantal liedjesteksten valt bijvoorbeeld onder die noemer. De auteur begint met de ambitieuze aankondiging dat 'de binnen de geesteswetenschappen gangbare methoden van tekst- en beeldanalyse (zoals narratologie, retorica, intertekstualiteit, psychoanalyse, deconstructie)' (p. 55) zullen worden productief gemaakt voor nieuwe onderzoeksobjecten zoals bijvoorbeeld populaire liedjesteksten. Maar het geheel is gewoon een schoolvoorbeeld van slecht lezen waar complexe analysemethodes weinig mee te maken hebben. Meijers analyse is het soort wetenschappelijke tekst waarbij je nog voor het onderzoek gebeurd is, al weet wat de uitkomst zal zijn, namelijk dat liedjes over vrouwen als poppen rolbevestigend en zelfs morbide zijn. De bijdrage is nergens overtuigend en op een ergerlijke manier veralgemenend. Wat moet je met een uitspraak als: 'Een tekst als "Living Doll" staat niet op zichzelf. De Beatles hebben ook liedjes over meisjes als objecten in intermannelijke rivaliteit, denk aan "You're gonna lose that girl" ' (p. 56) (het is overigens 'lose', niet 'loose' zoals Meijer citeert)? Dit soort veralgemening heeft als onderliggende hypothese dat Cliff Richard en de Beatles representatief zijn voor een hele, uiteraard mannelijke cultuur(periode). En is er binnen het genre van dit populaire chanson dan geen plaats voor subversie, voor interne tegenspraak in de teksten zelf – want betekenis laat zich niet zo makkelijk vastpinnen, dat leert toch de door Meijer mee ingeschakelde 'methode' van de 'deconstructie'. Het artikel van Joke Hermes over de perceptie van het Nederlandse nationale elftal door mannelijke en vrouwelijke sporttoeschouwers lijkt op dezelfde manier uit de losse pols geschud. Beweringen als 'kwesties van stijl verschaffen veel informatie' (p. 131) of 'met de middelen van typische vrouwen-cultuur: meidenpraat over jongens en roddelblad-informatie [...]' (p. 132) trappen ofwel open

deuren in of zijn veel te ongenueanceerd om ook maar enigszins te kunnen overtuigen – over wetenschappelijkheid hebben we het dan even niet. Hermes' onderzoeksmaterie is interessant genoeg, maar haar bijdrage is een parlando en de conclusie over de 'ontoereikendheid van vocabulaires over sport en etniciteit' mag dan wel relevant zijn, maar de manier waarop die wordt gepresenteerd staat in schrijnend contrast met een streng geargumenteerde bijdrage als die van Jef Verschueren.

Het boek van Baetens en Verstraete wil geen propaganda zijn voor Cultural Studies, maar een *state of the arts* weergeven. Dat verklaart de diversiteit van de verschillende bijdragen, vooral wat thematiek en methode betreft en ook wel een beetje, al was dat misschien niet direct de bedoeling, de kwaliteitsverschillen van het onderzoek dat onder de noemer Cultural Studies valt. Het is als inleiding volledig in zijn opzet geslaagd en wie dus wil weten wat het met veel emoties beladen CS is, moet dit boek lezen. Het getuigt van een wetenschappelijke oprechtheid – niet te verwarren met naïviteit – die je niet gewend bent en die het beste bewijs levert van wat geëngageerde en gereflecteerde wetenschap kan voortbrengen. Dat een critica als Leibovici geen oor heeft voor de vele tonen in het boek en de complexe boodschap, getuigt van slecht lezen dat alleen kan worden verklaard vanuit een angst voor radicale institutionele veranderingen binnen Humane Wetenschappen. Buiten de nogal vreemde bewering van Verstraete (en wel meteen op de tweede pagina van haar inleiding) dat Cultural Studies 'het inkomen van duizenden wetenschappers bedreigt' en waarvan je als onbevungen lezer vermoedt dat hier van enige zelfoverschatting sprake is, is de toon van het boek nergens dat hier de Nieuwe Waarheid wordt verkondigd. Dat Cultural Studies op veel manieren de 'traditionele' Humane Wetenschappen tot nadenken stemt of toch zou moeten, is nog iets anders dan de grote *Kahlschlag* die door de tegenstanders van deze studierichting (!) wordt voorspeld.

Anke Gilleir

ADVERTENTIE

Op de voet gevolgd

Gender en emancipatiebeleid

Onder redactie van Yvonne Benschop en
Freda Drees

ISBN 90 6665 478 3

160 pagina's

Prijs € 22,50

Emancipatiebeleid blijft de gemoederen van beleidsmakers, managers en wetenschappers beroeren. Kritische geluiden en hoopvolle berichten over dit beleid gericht op verandering van de sekseverhoudingen wisselen elkaar af.

Dit boek bevat reflecties op de vorm en inhoud van het emancipatiebeleid in uiteenlopende organisaties, zoals het bankwezen, een groot kerkgenootschap, universiteiten en ministeries in Nederland en in Vlaanderen. Het boek laat zien hoe beleid en theorie met hun tijd zijn meegegaan en behandelt belangrijke theorieën en concepten op dit terrein, van diversiteit tot gender mainstreaming.

Uitgeverij SWP
Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
tel. 020-3307200
www.swpbook.com